

Gabriela Gavril

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Litere
translatorgabriela1@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0003-5020-8723>

BIOGRAFIE ȘI FICȚIUNE. CONTRADICȚIILE LUI PANAIT ISTRATI – CAPCANE PENTRU EXEGETI

Biography and Fiction. The Contradictions of Panait Istrati – Traps for Exegetes

ABSTRACT

The proposed text is an excerpt from a larger study devoted to the writings of Panait Istrati. It aims to highlight the importance of literary history for a more accurate understanding of the reception of Panait Istrati in Romania, especially in the interwar period, taking a critical distance from the thesis of the author's "marginalization" in Romanian and French literature. By researching Istrati's articles from several decades and his correspondence with Romain Rolland, the study describes the contradictions of the author, the process of fictionalization of his biography, the invention of "roles" and the construction of a "personal myth".

KEYWORDS: marginalization, reception, biography, fictionalization, personal myth

Prezentă în monografiile mai vechi și în cercetări mai recente, teza marginalizării lui Panait Istrati, atât în literatura română, cât și în cea franceză, a devenit aproape un clișeu exegetic (Cernat 2013: 11–12). Sunt invocate „prejudecățile” lui G. Călinescu, care nu-l consideră pe Panait Istrati autor român, de vreme ce scrie în limba franceză; ignorarea acestui „Gorki al Balcanilor” de către criticii de autoritate; campaniile duse împotriva scriitorului după publicarea volumului *Spovedanie pentru învinși*; recuperarea autorului în funcție de interesele propagandei comuniste (Iorgulescu 2004: 245–254), chiar și promovarea unei imagini deformate, „ca un personaj înzestrat cu un anumit talent, dar cam slab de minte, vag iresponsabil” (Iorgulescu 2004: 15); cantonarea, după 1989, în discuțiile ideologice, în dauna concentrării atenției asupra valorii estetice ș.a.

Părănd argumente de necombătut în favoarea ideii „marginalizării” lui Panait Istrati în cele două literaturi, cele amintite mai înainte dovedesc însă, dincolo de pornirea „de a-i face dreptate” scriitorului, un impas al exegezei. Contradicțiile lui Panait Istrati, întoarcerea sa cu fața „către toate punctele cardinale” (cum declară în 1934, în *Scrisoare deschisă către dreapta*, apărută în numărul din 25 decembrie al gazetei „Cruciada românismului”), publicistica variată, în mai multe limbi, amintirile diverse, notele din dosarul de la Siguranță, paraliteratura pot să-i descumpănească pe interpreți și să-i îndemne să recurgă la formule

de felul „scriitor atipic, greu de încadrat”, „profil hamletian” (Mitchievici 2011: 171–172). Provocarea majoră pentru exeget este aceea de a rezista tentației de a-și însuși „mitul personal” construit de Panait Istrati, atribuindu-i fără rezerve scriitorului mesianismul și aura de perpetuu revoltat pe care și le revendică în chip obsesiv.

Campania dusă în presa comunistă din URSS și Franța împotriva autorului *Chirei Chiralina*, după publicarea *Sposedaniei pentru învinși*, culminând cu acuzațiile lansate de Henri Barbusse (Panait Istrati ar fi „agent al Siguranței”), îl izolează și aruncă în umbră pe scriitorul „eretic” (Tănase 2009). Își pierde sprijinul celor care-l promovaseră până atunci în Franța, i se contestă valoarea literară, se încearcă reducerea sa la tăcere (Iorgulescu 2004: 46). Această campanie nu poate fi însă singura răspunzătoare de estomparea în timp a interesului pentru scrierile „vagabondului de geniu”. Publicarea lor în anii în care, după tragedia Primului Război Mondial, apăruse nevoia trăirii intense a făcut ca înclinația vădită a autorului către sentimentalism, melodramatic și patosul romantic să găsească ecou la publicul larg. Exotismul scrierilor acestui „neliniștit, care a cutreierat Orientul”, „aerul de *O mie și una de nopți*”, naivitatea, naturațea personajelor (am amintit doar câteva dintre observațiile recurente în comentariile și notele din Franța) au potolit pentru o vreme setea de evaziune și de inedit a cititorilor. Monique Jutrin-Klener (1970) amintește nostalgia după arta orală și menestrelile pe care i-o trezește cititorului francez proza lui Panait Istrati. Tipul de rătăcitor greu de încadrat (Mitchievici 2011: 178) propus de Panait Istrati rezona, până la un punct, cu acea conștiință vagantă a modernilor trecuți prin Primul Război Mondial, iar lipsa de intelectualitate a personajelor sale, primitivitatea lor îi puteau atrage pe cei decepționați de marea cultură (de Jong 2019: 32–33). Succesul european al volumelor lui Istrati se hrănește din nostalgia după o vârstă arhaică, din dorința de evaziune, din atracția exotismului și a primitivității, din crizele omului modern. Mai târziu însă, dincolo de orice dispute politice și ideologice, de boicotarea scriitorului, proza istratiană (cu personajele sale lipsite de complicații sufletești și probleme de conștiință) trebuie să se confrunte cu marile construcții românești din literatura franceză, precum cea a lui Marcel Proust.

Din moment ce scrierea în limba națională era un element esențial al canonului literar al vremii, invocarea „prejudecăților” lui G. Călinescu drept element important în marginalizarea scriitorului în cultura română cuprinde un anacronism. La vremea respectivă apăruseră doar câteva fragmente din *Chira Chiralina* (în „Adevărul literar și artistic” din 8 iunie 1924) și o traducere plină de erori, nesemnată, a romanului. Criticii și comentarii perioadei interbelice citeau în limba franceză, așa încât au folosit ediția de la Rieder. Pentru un volum în limba franceză, intrat pe piața de carte românească printr-o traducere ratată, *Chira Chiralina* se bucură în fapt de o primire neașteptat de bună. Rezervele sau chiar lecturile tendențioase ale cărții trebuie înțelese în contextul mai larg al disputelor între tradiționaliști și moderniști, între reviste și grupări literare. Unele comentarii, favorabile în fond, nu împărtășesc entuziasmul criticii franceze pentru că multe dintre elementele insolite, „orientale”, poetice pentru publicul occidental sunt apropiate sau chiar familiare celui din România. Cum observa Ștefan Aug. Doinaș în 1943, literatura lui Panait Istrati le aducea occidentalilor în fața ochilor un „Orient întunecos”, dominat de patimi, de naturi sălbatice, ce atrăgea și pentru că le contraria spiritul eminentemente clasic. Dar ceea ce trece drept exotic în Occident este autohton în literatura română. În plus, dacă prezența unor cuvinte și turnuri românești în textele în limba franceză ale lui Istrati sporește, pentru cititorii occidentali, farmecul stilului (Jutrin-Klener 1970), pentru cei

din România (cunoscători ai pieselor lui Vasile Alecsandri și Ion Luca Caragiale) poate să pară o „scăpare din condei”.

Perspectiva lui Mircea Iorgulescu asupra lui Panait Istrati, adoptată și de alți comentatori, a adus (poate involuntar) subordonarea demersurilor critice la „mitul personal” construit de autor, chiar dacă acesta depășește planul literaturii și implică opțiuni ideologice, activități sindicale și politice (Mitchievici 2011: 172). În 1924, Panait Istrati nu era încă un „caz”, ci un autor care debutase în Franța cu un volum de succes, tradus neizbit în română. Era eventual cunoscut prin activitatea publicistică de dinainte de plecarea sa din România. În acest context se cuvin cercetate și evaluate cronicile și comentariile semnate (și nu voi pomeni toate numele) de Ovid Densușianu, Tudor Vianu, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, Mihail Dragomirescu, Camil Petrescu, Mihail Sadoveanu, Ștefan Aug. Doinaș, în mai toate publicațiile vremii. Dosarul receptării lui Panait Istrati în perioada interbelică, cuprinzând atât articole ocazionale, cât și analize mai ample și „recuperările” din „Cruciada românismului” (Iorgulescu 2004: 245–271) este unul extrem de bogat.

E. Lovinescu îi consacră mai multe pagini în volumul al doilea al *Istoriei literaturii române contemporane* (1926), plecând de la articolul lui Henric Sanielevici, *Clasicismul proletariatului*. Istoricul literar depășește disputa scriitor român vs. francez printr-o formulă simplă, „scriitor brăilean”, și este poate printre primii care sancționează rescrierea biografiei din diferite texte și „crezuri” ale lui Istrati, precum și risipirea sa într-o publicistică inegală. Rămâne de văzut dacă, în afara unor articole „pe linie”, semnate în general de autori obscuri, toată campania dusă în Franța împotriva lui Panait Istrati, după publicarea *Sposedaniei pentru învinși*, a schimbat în chip semnificativ judecățile de valoare ale criticilor. Cert este că nu a fost un autor ignorat de voci importante din perioada interbelică, ci unul discutat, invitat în redacțiile gazetelor cunoscute ale vremii. Însă, în contextul dezbaterilor despre roman din perioada interbelică, al orientării spre citadinism și analiză psihologică, al afirmării „trăirismului” criterionist, prozele lui Panait Istrati veneau cu o formulă ce putea să pară depășită. Dacă *Prezentarea haiducilor* a avut un mare succes de public în Franța, grație elementelor exotice pentru cititorii de acolo, în România asocierea se făcea cu „romanele haiducești” ale lui N.D. Popescu. Având în parte un univers tematic comun cu proza sadoveniană, scrierile lui Panait Istrati erau raportate la nivelul estetic impus de autorul *Baltagului*. Prin comparație cu nuvelele și romanele lui Mihail Sadoveanu, descrierile lui Panait Istrati îi păreau cititorului român mult mai puțin poetice decât celui francez, iar talentul de „povestitor oriental” nu mai era un element de noutate.

Lui Istrati nu-i erau străine deloc nici mecanismele presei, nici campaniile duse prin ziare, nici atacurile virulente. Le-a folosit el însuși, cu mai mult sau mai puțin succes, în România și Franța, în URSS și Grecia. Din 1906 și până în preajma morții sale, a publicat în numeroase gazete, din provincie și din București („România muncitoare”, „Calendarul muncii”, „Dimineața”, „Adevărul”, „Viața socială”, „Lupta zilnică”, „Curentul”, „Cruciada românismului” ș.a.), note, comentarii, relatări despre greve, a venit cu luări de poziție, s-a lansat în atacuri la adresa politicienilor, a dat publicității scrisori deschise, „crezuri”, adeziuni, declarații, pagini biografice, replici la cronicile cărților sale. Reportajele despre muncitorii din Brăila (din 1910) rămân poate printre cele mai bine scrise și documentate texte gazetărești ale lui Panait Istrati (Cernat 2013). Ediția în trei volume îngrijită de Ion

Ursulescu, *Panait Istrati, trei decenii de publicistică*, pune la dispoziție un material prețios (inclusiv textele publicate în gazete din străinătate), permițându-ne să urmărim schimbările de atitudine ale scriitorului, să nuanțăm unele interpretări ale anticomunismului său sau imaginea de „om revoltat” (în sens camusian) pusă în circulație.

În textele scrise după revenirea din Franța, Panait Istrati reacționează deseori disproporționat la observațiile critice. Nu pierde ocazia să-și enumere succesele europene și să amintească cum a învățat limba lui Voltaire citind cu dicționarul clasicii în limba franceză sau să declare că, până pe la 25 de ani, trecuse prin tot ce era important în proză, poezie și critică în literatura română. Mircea Iorgulescu pare sedus de confesiunile (nu știm cât de ficționalizate) lui Panait Istrati și scrie pagini cu accente poetice în eseul său, în capitolul „Fiul cărții”, insistând pe ideea renașterii prin lectură (Iorgulescu 2004: 66). Alții, pornind de la declarațiile presărate în multe articole și pagini autobiografice, conturează imaginea unui „autodidact de geniu”, plecat din „neantul valah”, care a cucerit fulgerător publicul francez și mai apoi Europa, transgresând în chip miraculos granițele culturii române. În corespondența cu Romain Rolland (Istrati, Rolland 2019) putem urmări procesul formării scriitorului de limbă franceză Panait Istrati, felul în care pasiunile, forța și talentul brut sunt canalizate spre construirea unei opere. Din scrisoarea lui Fernand Desprès către Romain Rolland, din 14 martie 1921, vedem că, după sinuciderea ratată de la Nisa, Panait Istrati este sprijinit de cei de *L'Humanité* (publicație de stânga, devenită organ oficial al Partidului Comunist Francez). „C'est un homme qui pourrait rendre des grandes services” – precizează Desprès – „s'il était utilisé selon ses moyens.” (Istrati, Rolland 2019: 46). Marcel Martinet, directorul literar al gazetei îi publică un text ce descrie un episod din grevele docherilor brăileni, intitulat *Nicolai Tziganou* (titlul apare greșit, *Nicolai Iziganov*), semnat cu pseudonimul P.J. Dellabraila. Tot Fernand Desprès este cel care intuiește potențialul lui Panait Istrati („Même s'il n'écrivait qu'un seul livre: le récit de sa vie, il laisserait une œuvre qui ne pourrait pas passer inaperçue.”), vede în el un spirit înrudit cu cel al lui Gorki. Căutând să-l convingă pe Romain Rolland să îi acorde atenție sinucigașului salvat, îi oferă citate din scrisoarea deschisă adresată gazetei, găsită printre hârtiile acestuia. Cel care se pregătea să își ia viața transmitea în rândurile lăsate un salut proletariatului francez și o reverență scriitorilor săi preferați, Henri Barbusse și Romain Rolland (Istrati, Rolland 2019: 49–50).

În relația epistolară cu Romain Rolland, Panait Istrati intuiește foarte bine că existența sa spectaculoasă, de vagabond proletar atins de fizie, rătăcitor prin spații exotice, va atrage atenția interlocutorului său. Revendică apropierea și prietenia în numele unei comunități de substanță, începe să-și ficționalizeze biografia pentru a semăna cât mai mult cu personajele prozatorului francez, le împrumută vocea și ideile, își susține confesiunile cu citate ample din scrierile lui R. Rolland. Exaltat, melodramatic și mimetic totodată, Panait Istrati forțează o „adoptie”, proclamându-se fiul său spiritual (semnează multe epistole „votre fils”). Exclamații, cuvinte scrise cu majuscule, idei generoase, cugetări despre rolul mesianic al artistului, citate filosofice, elemente de creștinism popular și idealuri socialiste se amestecă în scrisorile din primii ani, pe fondul etalării unor trăiri intense sau al rememorării tragediilor personale. Romain Rolland își asumă rolul de mentor care-i va ghida pașii în scrisul în limba franceză, cerându-i texte publicabile în locul efuziunilor sentimentale. „Je n'attends des lettres exaltés, j'attends de vous des œuvres.”, îi scrie în 24 ianuarie 1922. Va continua să facă unele corecturi pe manuscrisele primite

și îl va sfătui pe Istrati să caute „o mână franceză” pentru îndreptările necesare, îl va recomanda revistei „Europe” și prietenilor săi de la editura Rieder, îl va ajuta să aleagă titlurile, să ordoneze prozele în volume. Citește atent ceea ce scrie Istrati, nu-și ascunde entuziasmul când parcurge manuscrisul romanului *Chira Chiralina* sau povestirile, îi face observații privind construcția personajelor și îi semnalează unele inadvertențe. Romain Rolland are un rol maieutic, îl obligă pe „vagabond” la disciplina scrisului. În „mitul personal” însă, pentru a se opune scriitorilor „de meserie”, formați în cenacluri, ghidați de măestri, Panait Istrati preferă varianta romantică, a unicității talentului nativ, slujit exclusiv de pasiune.

Relațiile lui Panait Istrati cu multe publicații ale vremii, cu scriitori importanți ajung să fie tensionate pentru că nu ezită să scrie în stil pamfletar, cu atacuri la persoană, ignorând (în numele libertății sale) regulile polemicii civilizate. Într-un text din 1925, cuprins în *Trecut și viitor*, intitulat *Moravuri literaro-gazetărești* (Istrati 2003: vol. I, 102–115), iritat de faptul că în „Mișcarea literară”, gazeta condusă de Liviu Rebreanu, i se atrage atenția că a fost susținut și promovat constant de ziarul „Adevărul”, Panait Istrati își afișează superioritatea de autor publicat în Franța (au apărut *Oncle Anghel* la Rieder și *Spilca le moine* în revista „Europe”): „Dar, ce: cu d. Rebreanu am să discut eu sintaxa limbii franceze? Cu asta s-au însărcinat criticii Franței, și aceștia și-au spus cuvântul.” În realitate, cum scrie Monique Jutrin-Klener (1970) și se precizează și în nota editorilor corespondenței cu Romain Rolland, Istrati a rămas nesigur în privința gramaticii, a ortografiei limbii franceze și a proprietății termenilor folosiți. În același articol, amintind retragerea prozei *Familia Perlmutter* de la „Adevărul”, își enunță teza cărții – demascarea evreilor asimilați („își transcriu evreismul cu nume creștin”), făcuți răspunzători de toate relele: „Fiindcă în acest roman intenționez să arăt fraților mei că nu trebuie să se ferească de evreul pe care îl cheamă Burăh sau Moritz, sau Iacob, - dar să se ferească de evreii care devin Costică, Traian sau Aristid. Cunoașteți ceva mai abject, mai oribil decât un evreiaș care se prezintă... Costică?” (Istrati 2003: vol. I, 113). Când își precizează tema principală a cărții, autorul preia, după propriile spuse, ideile unui „vajnic fruntaș al neoașismului integral”: un evreu care se „românizează” nu poate fi decât un „rău român”. Reia împărțirea între „evreii buni” (precum Șăineanu, Tiktin, Gaster) și „evreii răi” (intelectuali și gazetari) în *Cine propagă antisemitismul*, articol publicat în „Cruciada românismului”. „Evreul rău” e o „lepră intelectuală”, care „propagă și justifică antisemitismul” și se face vinovat de pieirea neamului său. Protestând împotriva campaniei duse împotriva sa, declanșate de la Moscova după publicarea *Spovedaniei pentru învinși*, Panait Istrati devine tot mai violent în reacțiile sale: „Aceștia [evreilor „răi”] le trebuie nu o cruciadă, ci metodă musoliniană, kemalistă, hitleristă – adică stărpire până la cel din urmă”. Antiintelectualismul se întâlnește cu antisemitismul. Același Panait Istrati publicase în 1908, în „România muncitoare”, o notiță în care condamna inițiativa antisemită a lui Nicolae Iorga, de a-i exclude pe evrei din armată, iar în 1935, în „Cruciada românismului”, ataca politicianismul celor care susțin *numerus clausus*.

Interesant de urmărit este și modul în care se raportează, în timp, la democrație și la dictatură, la bolșevism. De pildă, în *O oră cu Panait Istrati* (publicat în ziarul „Lumea” din Iași, în 1930), scriitorul respinge ideea că ar fi un „revoluționar ispășit” și precizează că nu este „certat cu bolșevismul, ci doar cu răii bolșevici”. În același interviu, susține necesitatea dictaturii, ca să-i „împiedicăm pe oameni să devină javre. Asta prin forța constrângerii, chiar sângheroase. Și aici vine rolul dictaturii. Al unei dictaturi

în folosul ridicării la un nivel uman a gloatei în suferințe degradatoare.” Cum au sesizat Boris Souvarine (1981), Romain Rolland și unii comentatori din România, din perioada interbelică, cel care avea să se declare „omul care nu aderă la nimic” nu știa prea multe despre marxism, despre bolșevism și nu avea nicio doctrină. Sentimentele, impulsurile, prietenii îi țin loc de motivații teoretice. Mihail Sebastian (într-un articol din 30 ianuarie 1935 din „Rampa”, intitulat *Panait Istrati, ideolog politic*) observa că scriitorul are „o gândire sentimentală, cam groasă în teoriile ei, dar lirică, făcută să încălzească inimile simple. Bolșevic sau nazist, d. Istrati e inocent.” În funcție de textele consultate, Panait Istrati poate fi considerat bolșevic sau anticomunist, filosemit sau antisemit, umanitarist sau despotic, apărător al celor umili și susținător al dictaturii.

Chiar dacă inferioară scrierilor de ficțiune, stilistic și din punctul de vedere al construcției, *Spovedanie pentru învinși* păstrează aceeași supunere la autobiografie și la „mitul personal”. Citită cu distanță critică, fără a orienta lectura în funcție de campania dirijată împotriva sa în epocă și de valoarea simbolică dobândită în timp, dezvăluie implicarea afectivă și proiectarea iluziilor unui *eu* exaltat asupra realității. Lăudând entuziast revoluția bolșevică și imaginându-și viitorul luminos al omenirii (Tănase 2009: 122–123), Panait Istrati își caută o patrie utopică (care ar putea funcționa după un fel de umanitarism sentimental și revoluționar) și crede că o va găsi în URSS. Cum observa Ștefan Aug. Doinaș în 1943, călătoria sa în Rusia rămâne în principal o „aventură în plan afectiv”. Panait Istrati nu se poate ridica de la consemnarea experienței directe (trecute prin filtrul utopiei personale) la idee, la analiza unui sistem. Are nevoie de *apropierea* de subiect, de o relație de prietenie cu cei loviți, pentru a ieși de sub vraja bolșevismului, dar fără a-l renega în totalitate.

Dacă „nemulțumirile și acuzațiile au venit din toate părțile” și „fiecare tabără găsea ceva de reproșat” (Iorgulescu 2004: 30), nu numai după publicarea *Spovedaniei pentru învinși*, lucrul acesta nu poate fi pus doar pe seama unor campanii dure de defăimare și a interpretărilor „tendențioase”, cum susține Mircea Iorgulescu. Contradicțiile lui Panait Istrati, vizibile în toată publicistica sa, incapacitatea sa de a se raporta altfel decât sentimental (când euforic, când pe un ton pamfletar) la persoane, grupări politice și doctrine, virajele sale între sindicalism, umanitarism utopic și pledoariile pentru dictatură au condus în mare măsură la această situație. Mircea Iorgulescu pare uimit că Istrati „stânjenea, de fapt, pe toată lumea” (Iorgulescu 2004: 255) și, referindu-se la articolele publicate în „Cruciada românismului”, insistă pe ideea că li s-a acordat prea multă importanță, de vreme ce au apărut într-o gazetă efemeră, iar autorul „nu s-a conformat liniilor, comandamentelor, tiparului, ci și-a urmat calea proprie” (Iorgulescu 2004: 256). Încercarea eseistului de a susține că, deși a publicat într-o gazetă a disidenței legionare, condusă de Mihail Stelescu, Panait Istrati și-a păstrat independența totală rămâne neconvingătoare. Citite mai în amănunt, cele unsprezece texte lasă să se întrevadă, în pofida clamatei atitudinii de „om care nu aderă la nimic”, încercările lui Panait Istrati de a se adapta cumva direcției gazetei. În *Scrisoare deschisă către dreapta*, din 25 decembrie 1934, își invocă strămoșii și românismul și prezintă o versiune pentru uzul „cruciaților” a plecării sale din Franța. În *Națiune și naționalism*, declară că nu a „crezut niciodată în aceste prostii internaționaliste”. În *Dictatură și democrație*, din 24 ianuarie 1935, se pronunță pentru practicarea democrației în interiorul unei dictaturi, ce nu poate fi „instituită decât de oameni noi, cu mentalitate de revoluționari”. Convins de rolul său mesianic („Eu,

despuindu-mă pe mine, am voit să dau omenirii o hlamidă de purpură. Ea mi-a răspuns: Ești un smintit! M-am retras, rănit de moarte.”, scrie în *Națiune și naționalism*, articol publicat în 17 ianuarie 1934), Panait Istrati vede în „cruciații” lui M. Stelescu, precum altădată în bolșevici, tinerii curați și revoluționari. Menirea sa ar fi cea de a-i călăuzi, spre o altă „flacăra”, ridicând dintre ei „acea falangă de apostoli” ce va schimba lumea.

Ficționalizarea biografiei se produce la Panait Istrati pe două planuri. Cel dintâi, observat în general de critica literară, este al transfigurării elementelor biografice în ficțiune. Al doilea, respins sau ignorat de cei care rămân în interiorul canonului estetic, este cel al construirii „mitului personal”, printr-o continuă inventare de roluri și o permanentă încercare de a le impune celorlalți discursul *său* despre sine. În esul lui polemic, Mircea Iorgulescu caută să limiteze perspectivele de cercetare, considerând că rezervele față de derivatele lui P. Istrati ar fi o punere a scriitorului „în boxă”, „în țarc” (Iorgulescu 2004: 256), alții îl ajustează pentru a se potrivi noilor teorii sau pun pe seama unei ostilități față de autorii de stânga trecerea în umbră a scrierilor sale. Constatarea contradicțiilor lui Panait Istrati nu-l transformă într-un „caz”, dar reprezintă o provocare pentru exegeți. Inventându-se odată cu personajele sale (Cernat 2013) sau chiar înaintea lor (Istrati, Rolland 2019), scriitorul se răzbuună pe propria biografie, o anihilează și pune în circulație un „mit personal” ce-i fascinează pe cititori și ajunge să dirijeze multe dintre demersurile exegetice.

BIBLIOGRAFIE

- CĂLINESCU George, 1986, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București: Minerva.
- CERNAT Bianca, 2013, *Panait Istrati, omul revoltat. Repere pentru o literatură a contestației*, București: Editura Muzeului Literaturii Române.
- DE JONG A.M., 2019, *Întâlniri cu Panait Istrati*, Brăila: Istros.
- IORGULESCU Mircea, 2004, *Celălalt Istrati*, Iași: Polirom.
- ISTRATI Panait, 2003, *Opere, vol. I-II*, București: Editura Academiei Române.
- ISTRATI Panait, 2004, *Trei decenii de publicistică. Scăpare de condei, 1906–1916*, București: Humanitas.
- ISTRATI Panait, 2005, *Trei decenii de publicistică. Între banchet și ciomăgeală, 1919–1929*, București: Humanitas.
- ISTRATI Panait, 2021, *Opere, vol. III-IV*, București: Editura Academiei Române.
- ISTRATI Panait, 2006, *Trei decenii de publicistică. Scrisoare deschisă oricui, 1930–1935*, București: Humanitas.
- ISTRATI Panait, ROLLAND Romain, 2019, *Correspondance. 1919–1935*, Paris: Gallimard.
- JUTRIN-KLENER Monique, 1970, *Panait Istrati, un chardon raciné*, Paris: Mospero.
- LOVINESCU Eugen, 1926, *Istoria literaturii române contemporane*, București: Ancora.
- MITCHIEVICI Angelo, 2011, *Umbrele paradisului*, București: Humanitas.
- SOUVARINE Boris, 1981, *Panait Istrati et le communisme*, Paris: Champ Libre.
- TĂNASE Stelian, 2009, *Clienții lui Tanti Varvara*, București: Humanitas.